

Jasmina Stevanović

REPRODUKTIVNA

PRAVA U

SRBIJI

Uloga vlasti

Kao što je slučaj i s ostalim ljudskim pravima, države imaju obavezu da unapređuju reproduktivna prava, ali i dužnost da se u njih ne mešaju. Iako može zvučati jednostavno, u praksi je to često komplikovano i kontroverzno pitanje. U cilju da se ženama obezbedi potpuno reproduktivno zdravlje, države bi morale da obezbede pun opseg informacija i službi, i da koriste pravni sistem svaki put kada je to neophodno da bi zaštitile mogućnost žena da same donose odluke o svom reproduktivnom zdravlju.

Države, međutim, koriste žensku reproduktivnu sposobnost kao instrument za manipulaciju stanovništvom i kontrolisanje položaja žena u društvu. One to čine kako kroz pronatalnu, tako i kroz antinatalnu politiku, primenjujući različite, pa čak i suprotne principe i kriterijume, putem zakona, praksi i običaja koji formiraju i regulišu žensku seksualnost. Zakoni koji zabranjuju abortus vraćaju žene u

njihove tradicionalno propisane uloge majki, definišu ih samo preko njihovih reproduktivnih sposobnosti, a u isto vreme potpomažu njihovom isključenju iz politike, ekonomije, kulturnog i društvenog života. Cilj takve politike je kontrola žena i njihovo skretanje s puta znanja, obrazovanja, sekularizacije, razvoja i emancipacije.

Reproduktivna prava žena

Tokom devedesetih godina XX veka na prostoru bivše Jugoslavije, posebno značajnu ulogu u životima žena imao je seksistički diskurs koji se javljao u tradicionalnim i modernim vidovima, budući da se njihova uloga u društvu neretko svodila na reproduktivnu funkciju. „Glavni teret reproduktivnih zadaća pada na žene, uključujući rizike za vlastito zdravlje i život, dok je rodna moć često centrirana kroz kontrolu nad reprodukcijom. Glavna prepreka tome jest patrijarhalni sustav koji subordinira žene kroz ‘javni’ i ‘privatni’ patrijarhat te upotrebu reproduktivnih tehnologija oblikovanih u sustavu ‘orodnjenih odnosa’, čime se povećava rizik reproduktivnog statusa žena. Najvažniji uvjet za poboljšanje toga statusa je rodna društvena jednakost“.¹

Ženski naponi da potvrde i ostvare svoja reproduktivna prava i seksualne slobode uglavnom su usmereni na pitanje abortusa. U brojnim zemljama, među kojima je i naša, legalni abortus i dalje predstavlja glavno sredstvo kontrole rađanja, a nastojanja političara da zabrane abortus iz političkih razloga nisu praćena omogućavanjem nekih drugih pristupačnih kontraceptivnih metoda. S druge strane, gotovo u svim zemljama tranzicije, pa čak i tamo gde abortus nije bio zabranjen zakonom, promene u društvu dovele su do podizanja cena sigurnog i legalnog abortusa, te je on često izvan materijalnih mogućnosti mnogih žena. Istovremeno, dezorganizovanost i urušavanje ranijih službi zdravstvene zaštite koje su, između ostalog, omogućavale besplatan pristup ginekološkoj zdravstvenoj zaštiti,

1. Branka Galić, „Stigma ili poštovanje? Reproductivni status žena u Hrvatskoj i šire“, *Revija za sociologiju*, Vol. 37 No. 3-4, 2006, str. 149.

uključujući i distribuciju kontraceptivnih sredstava i zdravstvenu zaštitu pre, tokom i posle porođaja, sve je primetnije i sve ga je teže zaustaviti.

Odluka o legalizaciji pobačaja doneta je polovinom tridesetih godina XX veka, na kongresu jugoslovenskih lekara u Beogradu. Abortus je, međutim, u Srbiji legalizovan tek 1951. godine i, čak i u to vreme, on u SFRJ ostaje *jedina* medicinska intervencija koja se naplaćivala, što predstavlja simbolički vid kažnjavanja žena. Iako je od tada prošlo više od pet decenija, stvari se suštinski nisu izmenile – u izvesnom smislu, može se reći da je borba za nestigmatizovano pravo na abortus u Srbiji otišla korak unazad. Naime, tradicija naplaćivanja abortusa se u državnim bolnicama i danas nastavlja, uslovi u kojima se pobačaj izvodi su izuzetno loši, a postoje i procedure kojima se žene ohrabruju da po svaku cenu zadrže dete, uprkos svojoj prvobitnoj odluci da prekinu trudnoću. Premda bi morali da podrže ženu u njenoj odluci koja joj kao reproduktivno pravo i po zakonu pripada, lekari vrše veliki psihološki pritisak, tako da su žene neretko dovedene u nedoumicu oko toga da li njihov izbor opravdan. Povrh svega, nebrojene žene su i dalje izložene nelegalnim abortusima, što znači da mogućnost smrtnog ishoda usled nestručno izvedene procedure prekida trudnoće, postoji i u XXI veku!

Uticaj Srpske pravoslavne crkve na ženska reproduktivna prava

Po crkvenom predanju, nerođeno dete se smatra ličnošću, budući da već u majčinoj utrobi ima dušu, zbog čega pravoslavna crkva namerno izazvan ili izveden pobačaj smatra grehom, koji se po pravilu kažnjavao. Još je u IV veku sveti Vasilije Veliki napisao da „žena koja je smišljeno uništila plod, mora da plati dug za ubistvo... A oni koji daju sredstva koja prouzrokuju pobačaj su ubice, kao i one koje primaju otrov što ubija plod“.²

2. Nikodim Milaš, Bračna pravila SPC (dopunjeno I izdanje), Sv. Arh. Sinod, Beograd 1973, str. 675. Član 94 Bračnih pravila SPC (1933) propisuje da je „hotimični pobačaj“ brakorazvodni uzrok. O tome više u tekst Diane Miladinović u ovoj knjizi.

Na predlog episkopa timočkog, Arhijerejski Sabor u kraljevini Srbiji 1892. godine, donosi rešenje da crkva mora da deluje protiv ovog „zla“. U tekstu napisanom davne 1894. godine, pod naslovom koji nam danas zvuči jednako poznato („Jedno od mnogih zala koja nas tamane“), đakon Vasa Živković upozorava da nasilni pobačaji predstavljaju ubistvo, a kako su u to vreme u Srbiji zbog pobačaja i smrtni slučajevi bili česti, i samoubistvo.³ Episkop Simeon 1925. godine o namernom pobačaju piše kao o velikom kažnjivom grehu.⁴

Dolaskom komunista na vlast 1945. godine, žene postaju politički ravnopravne sa muškarcima i, uz brojna novostečena prava, stiču i zakonom odobreno pravo na abortus. Uticaj crkve na ovim prostorima značajno je marginalizovan, iako predrasude ostaju, te se stigma grešnosti i dalje provlači kroz diskurse o reproduktivnom zdravlju. Urbanizacija stanovništva, sve veći broj radnih žena i relaksiranje seksualnih standarda krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, pored ostalih faktora, dovodi do toga da žene sve slobodnije koriste svoje zakonsko pravo na prekid neželjene trudnoće. A razvoj feminističke scene u Srbiji osamdesetih godina XX veka, svakako doprinosi smeštanju ovog pitanja u kontekst ženskih ljudskih prava. Međutim, žig koji je crkveni govor o abortusu više vekova utiskivao u svest žena, ponovo se aktivira devedesetih godina, i to jednom stečeno pravo ponovo postaje upitno. A ako se o abortusu uopšte govori u javnosti, greh je ključna reč tog govora.

U periodu retraditionalizacije srpskog društva, Srpska Pravoslavna Crkva ponovo stiče odlučujući značaj, postavši jedan od ključnih arbitara u sferi politike i morala. Moglo bi se bez preterivanja reći da je domen ženskih ljudskih prava, od kojih je u političkom smislu pravo na abortus centralno žensko pravo, postalo jedno od uporišta njenog delovanja. I, premda se govor crkvenih velikodostojnika navodno ne tiče politike, nego vere, pojedini primeri pokazuju kako je ove dve stvari lako moguće spojiti u jednu.

3. Hrišćanski vesnik, br. 3, 1894.

4. dr. Simeon Stanković, „O pobačaju i kažnjivosti namernog pobačaja“, *Vesnik Srpske Crkve*, februar 1925, str. 77-85.

Naime, nakon Prvog svetskog rata uvedena je jedna nova, izrazito politička praksa kojom je žene trebalo podstaći da doprinesu obnovi nacije. U raznim evropskim državama plodnim majkama je dodeljivano ordenje, pošto rađanjem obnavljaju snagu posrnule nacije. Tako je bilo i u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata, kada su žene medaljama stimulisane da rađaju, a posebna nagrada za deveto dete bila je kumstvo s maršalom Titom.

Devedesetih godina XX veka, SPC će nastaviti ovu mladu političku tradiciju, kada na Kosovu, juna 1993. godine, dodeljuje orden „Majke Jugovića“ ženama koje su imale četvoro ili više dece. Budući da je podeljeno „samo“ 16 zlatnih i 14 srebrnih medalja, SPC pokazuje nezadovoljstvo brojem, te je tom prilikom episkop raško-prizrenski, Artemije, rekao: „Majke su pre mogle da opreme i po devet sinova u carevu vojsku, da se bore za slobodu otadžbine i svoje vere pravoslavne. I danas ima takvih majki, mada vrlo retko“. Pošto je broj medalja već sledeće godine bio znatno manji, SPC je prestala s ovim svojim „ritualom“, besna što „Srpkinje sve manje rađaju, a Srbi sve manje idu u vojsku“.⁵

Kada je 1995. godine, Sveti Arhijerejski Sinod u Božićnoj poslanici ponovio svoj stav protiv prekida trudnoće, Beogradski ženski lobi upućuje SPC protest zbog uskraćivanja prava ženama „da slobodno odlučuju o rađanju, to jest da budu gospodarice svojih tela“. Tim povodom objavljen je odgovor u kojem se kaže da „SPC i patrijarh Pavle shvataju i znaju i to da onima za koje Bog ne postoji, navedene reči ne znače ništa, te treba imati u vidu da reči patrijarha Pavla i Božićna poslanica takvima nisu upućene, nego onima za koje su evanđelske Hristove reči – reči večnoga života“.⁶ Takođe se dodaje da je prema mišljenju SPC, „zametak ljudsko biće, a abortus – čedomorstvo“.

Ne treba smetnuti s uma da je ista ta SPC blagosiljala srpske ratnike, silovatelje i ubice tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije.

5. Nav. u Staša Zajović, „Rađanje i rat“, *Žene za mir*, Žene u crnom, Beograd 2002, str. 254.

6. *Glasnik*, br. 2, februar 1995.

Devedesetih godina, SPC je održavala brojne tribine u školama i na fakultetima, trudeći se da mladim ljudima skrene pažnju na to „šta treba da zna svaka pravoslavna devojčica/dečak...“,⁷ otvoreno osuđujući razmišljanja „modernih, emancipovanih žena“ i svih koji su „drugačiji“ i „različiti“.⁸

Reproduktivna prava *različitih* žena

Najljuće oblike diskriminacije trpe žene drugačije seksualne orijentacije i/ili bračnog statusa. Patrijarhalne norme koje nam društvo nameće ne zahtevaju samo da se žene na različite načine prisile da rađaju, nego se od njih neupitno očekuje da budu u bračnom odnosu. Naravno, misli se na heteroseksualni brak, jer patrijarhat (a ni važeći zakoni u Srbiji) ne priznaje homoseksualne brakove.

I dalje je opšte mesto da su žene koje rađaju van braka nemoralne i da sramote svoju porodicu. Njihova deca takođe osećaju posledice (odsustva) izbora svojih majki, jer ih okolina i društvo često omalovažavaju. Po patrijarhalnom kodeksu časti, rađanje u braku čuva čast porodice, tradicije i društva, te su deca rođena van braka često zbog toga nepoželjna i diskriminisana.

Žene koje su svesne svojih reproduktivnih prava i koje su samostalno odlučile da ne žele da rađaju, izložene su ruglu sredine u kojoj žive. One su „sebične, drske i štetne po društvo“. Smatraju se nemoralnim i nepoželjnim, jer ne ispunjavaju patrijarhalna očekivanja i ne uklapaju se u sistem koji im patrijarhat nameće. Nije, pak, retkost da se takve žene okarakterišu kao lezbejke, bez obzira na to kakva je njihova seksualna orijentacija.

7. Radeći anketu o abortusu tokom 2006. godine (u organizaciji Žena u crnom, realizovanoj na području cele Srbije), primetila sam da je veoma mali broj žena upoznat sa svojim reproduktivnim pravima. Na pitanje da li je abortus ubistvo, devojke do 25 godina starosti su u velikom broju odgovorile potvrdno, nadovezujući na to tvrdnju da ga ne bi odobrile ni po koju cenu (čak ni u slučaju silovanja, incesta, ugroženog zdravlja žene, ugroženog zdravlja deteta... pa čak ni ako je ugrožen život žene!), i sve su, izgleda, pohađale veronauku, jer se njihov stav o abortusu ni po čemu nije razlikovao od stava koji zastupa SPC. Mišljenje starijih generacija i te kako se razlikovalo!

8. Zajović, str. 255.

Pre nekoliko godina, poslanik u Skupštini Srbije, Marijan Rističević, izjavljuje da su „lezbejke najopasnije, zbog toga što su najkrivlje za pad nataliteta. Za razliku od pedera, koji jesu zlo, ali ne ugrožavaju natalitet, lezbejke bih sudski gonio...“.⁹ Ovaj nam primer slikovito ukazuje na to da, ako se može reći da mišljenje Marijana Rističevića odražava mišljenje većine, lezbejke ne mogu biti majke. Čak je i sama pomisao na to nedopustiva. Međutim, on govori i više od toga: žene nemaju prava na sopstvenu seksualnost, ni na seksualno opredeljenje koje se može razlikovati od onoga koje je ženama propisalo brigu o rastu i razvoju nacije.

Umesto zaključka

S obzirom na to da u patrijarhalnim društvima žene imaju malo kontrole nad okolnostima u kojima žive i rade, one još uvek nailaze na ograničenja pri odlučivanju o reprodukciji koja je za njih same, ali i za društvo u celini od vitalnog interesa.

Žensko telo i zdravlje tokom istorije uglavnom figurira kao „vlasništvo“ nekog drugog (muškarca, države, religije itd.), a ne samih žena. U tome se može prepoznati glavna prepreka rodnoj jednakosti. Dobrovoljno majčinstvo je izbor same žene jer jedino žena odlučuje o svojoj reprodukciji, što uključuje činjenicu da žena ne sme da bude podređena nekom drugom, bez obzira na to o kome je reč (porodica, država, crkva). „Nijedna osoba nema pravo podrediti drugu na način na koji *neželjena* trudnoća može podrediti žene. Niti se od bilo koje

9. *Vreme*, 18.07.2002, str. 28.

Stajanje ŽuC-a 28. maja povodom Svetskog dana akcija za žensko zdravlje

druge osobe može tražiti da riskira svoje zdravlje ili život da spasi drugu osobu, pa i vlastito dijete. Uspostaviti nad ljudskim bićem (ženom) takvu subordinaciju i rizik za potencijalno ljudsko biće (embrio) u slučaju neželjene trudnoće isto je toliko apsurdno koliko i okrutno nepošteno¹⁰.

Telo žene, njene emocije, ličnost i život su samo njeno vlasništvo i niko ne sme da odlučuje u njihovo ime

osim njih samih. Nametnuta trudnoća ili primoravanje na ilegalni abortus nedvosmislen je pokazatelj mizoginije, patrijarhalno-nacionalističke ideologije i teokratizacije društva. Majke treba da budu samo one žene koje to žele i samostalno odluče da budu majke. Zabrana abortusa nikada ne može da reši problem nataliteta, niti da „zaštiti život“, već samo može da naškodi ženama i ugrozi njihova stečena prava. Zato ja, kao aktivistkinja Žena u crnom, frazu „pravo na život“ preuzimam od onih koji se zalažu protiv abortusa, jer pravo na slobodan izbor zapravo znači pravo žene na život.

10. Galić, str. 161.